NAŠE ŘEČ

ROČNÍK IV. ČÍSLO 8

FR. BÍLÝ:

Z MÝCH VZPOMÍNEK NA JANA GEBAUERA.

V. JAN GEBAUER A FR. BARTOŠ.

3.

Korespondenci obou mužů děkujeme, že se nám v ní zachoval vítaný pohled do duševní dílny Gebauerovy, že z ní vyvěrá plno pramenů a praménků, bez nichž by budoucí životopisec jeho zůstal slepým ve mnohém směru. Jak Gebauer žil a pracoval, jak smýšlel, jaké měl zásady a názory vědecké, jak postupoval kupředu opravdu těžce a tvrdě, per ardua ad astra, maje od prvního kroku ke stolici universitní v týle závistného a — jak nutno podle pravdy říci — i zlovolného nepřítele v kolegovi Hattalovi, jaký byl jeho život rodinný, jak se vyvíjely jeho práce — o tom o všem hovoří listy obou mužů tak podrobně a jasně, že životopisci při tom poskočí srdce radostí.

Chceme si tu všimnouti, kdy a jak vznikla hlavní díla Gebauerova.

Veledílo jeho života a ducha: Historická mluvnice jazyka českého, vzklíčilo již roku 1875. Dostal toho roku od ministerstva »odpuštění z reálky«, poloviční dovolenou. »Mám za to sestaviti mluvnici pro střední školy« — zvěstuje s patrnou radostí Bartošovi dne 10. července 1875 — »a naději se pomoci Vaší.« Školy tehdy toužebně vzdychaly po pořádné mluvnici české; Kovářova a Kunzova byly metodicky a dokonce vědecky podprůměrné; Bartoš je nazýval škváry a Gebauer znal z nich citovati věci opravdu nemožné, někdy až směšné. Proto jsme asi my na českém gymnasiu brněnském počátkem let sedmdesátých neměli zavedenu vůbec žádnou učebnici češtiny; nám diktovali Bartoš i Kotsmích, které jsme měli za učitele toho předmětu, vše potřebné do sešitku. Proto mi ovšem bylo radostno slyšeti, že se

má dostati našim školám školní mluvnice české z pera k tomu nad jiné povolaného. Gebauer nerad nosil něco dlouho v hlavě, a proto také psával hned, kdy ho něco napadlo, nečekaje, až toho bude více. Nedůvěřoval paměti, a proto si poznamenával denně na zavěšený papír, co má před sebou zítra, pozítří nebo příští týden. Do mluvnice se dal brzy a její plán slíbil Bartošovi poslati po mně, i s hotovou částí k nahlédnutí. Na tu ukázku byl Bartoš velmi dychtiv; psal mu o ni. Ale Gebauer místo ukázky poslal dne 23. ledna 1876 dopis, že se odtrhl ode všeho jiného a jenom mluvnici se věnoval, přes to však že jí po málu přibývá. Slíbený plán pak rovněž neposlal. Měl jej napsaný na lístcích a byla toho takořka celá brožurka; měnil, přerovnával, vyhazoval pořád. Začal s *úvodem* — a ten již byl pohřbem mluvnice školní. »Přerostl mi, že jsem si nevěděl rady než rozšířiti jej a vydati jej o sobě; vyjde snad za nedlouho.«

Přece však měl z toho jisté obavy. Mluvnice totiž pořád přibývalo, ale poměrně k tomu příbytku málo pokračovala; tloustla mu zmíry a bál se, že se mu to bude vytýkati. Ale nechal to už tak. Kdyby byl býval prvý díl (nauka o slově) příliš hrubý, chtěl udělati z něho pro školy výtah a vydati obé; jiné pomoci neviděl. Do prázdnin doufal tento prvý díl dokončiti; napřesrok mínil se dáti do dílu druhého, nauky o větě a skladby ve smysle širším; při té spoléhal na pomoc Bartošovu tou měrou, »že to bude vlastně práce naše společná«.

V březnu roku 1876 vyšel zmíněný už úvod s názvem *Uvedení do mluvnice české*. Gebauer měl dosti obav, jak spis bude přijat; posílaje výtisk Bartošovi, poznamenal: bude-li tak uvítán jako Vaše čít.*, budeme socii malorum — getheilter Schmerz ist halber Schmerz! Tuze rád by byl býval nějakému brzkému referátu o Uvedení, aby se jím mohl vykázati ve Vídni, kam se na radu Kvíčalovu a Tomkovu odhodlal zajeti, aby si vymohl úplné vyproštění z reálky.

Bartoš byl spisem velmi rozradostněn. »Toť zase něco, z čeho si gratulovati můžeme« — napsal mu hned, jak knihu dostal (11. dubna 1876), a srdečně mu přeje, aby se mu co nejdříve poštěstilo vyprostiti se z pout duchamorných robot školy střední. »Jestliže komu, Vám především náleží místo na universitě. Čeho bychom se tu od Vás ještě dočkali!« praví doslova. A zároveň

* Míní se Česká čítanka pro I. třídu škol středních, kterou Bartoš onoho roku vydal u Urbánka v Praze. Křivdivý referát podloudně podstrčil do Nár. listů V. Petrů ze msty. Schulz, Neruda a Heller se pro ten referát podle Gebauerovy zprávy velmi mrzeli.

oznamuje Gebauerovi, že napíše referát o knize do »Komenského«, ačli ho nepředejde Kosina, a Brandl do Moravské orlice a do Brünner Zeitung. Tuze mu však domlouvá, aby nepřepínal svých sil — Gebauer právě tehdy churavěl katarem žaludečním, který ho učinil o sedm a půl kila lehčím a přinutil ho odebrati se podle rady lékařovy na zotavenou ven z Prahy do Pardubic. — »Prosím Vás jménem české vědy a české vlasti, abyste se trochu šetřil,« mluví mu Bartoš do duše, »lépe zajisté pomalu pracovati let třicet čtyřicet nežli vykonati za krátkou dobu díla veliká, ale přece jen maličká proti těm, jichž bychom se do Vás po delší době nadíti mohli. My beztoho již dosť a dosť příčiny máme naříkati na závist bohů!« dodává, maje tu jistě na mysli osud jejich společného přítele Niederla.

Uvedení Gebauerovo přijato bylo obecně s velikou radostí. Byly to vesměs věci nové, které kniha podávala, a otvíraly nové průzory do mluvnice a stavby jazyka českého. Pomluva nepřátel, že není vše Gebauerovo v této práci, minula se s cílem, protože byla lží. Ale bolela, bolela — neboť na poctivost byl Gebauer zvláště choulostivý. Ukázal mi spisy vídeňského profesora Friedricha Müllera, zvláště jeho Grundriss der Sprachwissenschaft, i jiné spisy, z nichž prý čerpal, a div mu při tom nestály v očích slzy.

Současně Gebauer chystal vydání Nové rady p. Smila Flašky z Pardubic a pracoval o Hláskosloví. Toto dokončil v srpnu roku 1876 a dal je do nákladu Theod. Mourkovi, když se nabídka, učiněná knihkupecké firmě Grégra a Dattla, nepotkala s výsledkem. Do poslední chvíle měnil, opravoval a předělával, jen aby dílo bylo co nejdokonalejší. Vyrostlo mu opět zmíry, jak se svěřil Bartošovi; hleděl totiž k dialektům obecným a měl i takové učitele na zřeteli, kteří nic jiného nevezmou do ruky nežli knihu školní a kterých třeba tak poučovati jako žáky. Práce stála kniha více, nežli se nadál — ještě v tisku podnikal opravy, zejména ty, které mu navrhovali Bartoš a Kosina, jichž o ně byl požádal. Spolukorekturu svěřil také mně. Jak si Gebauer vážil pokynů Bartošových a Kosinových, vysvítá z tohoto jeho povzdechu: »Škoda, měl jsem si o feriích zajeti na dva dni k Vám a na dva ke Kos. a opraviti s Vámi rukopis; v tisku jsou s tím nyní potíže!« (list ze dne 18. listopadu 1876). Bartošovy poznámky se týkaly zejména syntakse, libozvučnosti, rozdílu, jejž dělá mluva při slovech stejných v jejich významu zdlužováním kmenové samohlásky (město — místo, sedlo — sídlo, domysl — důmysl, měřiti — mířiti, hora — hůra) a jiných hláskových úka-

zů — pracovalť Bartoš právě též o hláskosloví, ale moravsko-slovenském, které na žádost Gebauerovu uveřejnil až po vydání a poznání Hláskosloví Gebauerova, použiv jeho metody. Sklidil za ně od Gebauera nevšední pochvalu, jako vůbec za celý článek »Ze života lidu moravského« v Časopise Mat. mor. uveřejněný.

Kosinovy poznámky Gebauer také vítal vděčně a bedlivě jich užíval, jen tu a tam, kde by byl měl sazeč mnoho práce a kde chybu nepokládal za tak velikou, omlouval se z neposlušnosti. Tak na př. bylo mu navrženo psáti *vzniknouti* místo *povstati*. Odpověděl, že obě slovesa jsou týž tropus, jen znění že je jiné. Ale přes to přečetl rychle všechen zbývající ještě svůj rukopis a odstraňoval »povstalce«; že však jich bylo příliš mnoho, dopřál některému přece ještě dalšího života. Na výtky *slovosledu* se týkající projevil se (dne 19. prosince 1876) slovy, pro jeho názor na český pořádek slov zvlášť význačnými: »I na slovosled dával jsem si pozor a přece zůstalo tolik chyb! Axioma o libovolném slovosledě jest trvám peccatum cardinale v mluvnicích našich; zakousli jsme se do té svobody, a když pak se chceme vyhnouti chybě, nevidíme jí!«

V první polovici února bylo Hláskosloví dotištěno a vydáno. Pamatuji si, jak si liboval, že mu centnýř spadl s prsou. Vždyť když je psal, žil jako v konklave. Přineslo mu však málo radosti. Na jedné straně prof. Blažek ho roztrpčil tím, že do své Mluvnice české celé paragrafy a odstavce z něho vyňal a jen někde je pozměnil, »aby se neřeklo«, a to ne na prospěch věci; na druhé straně počal pracovati Hattalův Vesuv. A aby míra zloby osudu byla naplněna, přišly na Gebauera choroby: napřed neštovice a pak zánět v krku, které mu na několik neděl uložily domácí vězení. Jen chvála, dílu vzdávaná od Kosiny a Bartoše — tento přečetl prý si je jedním douškem a shledal, že »vše dobré jest« — byla mu jistým uspokojením; »úsudek střídmý se strany znalecké jest mi milejší než chvalořeči kdoví jaké,« vyznal Bartošovi v listě svrchu vzpomenutém.

Než povinnost velela neohlížeti se na potlesk ani na střely, nýbrž volala: Kupředu!

I dal se hned do tvarosloví a pracoval je — pokud mu vybývala chvíle od vědeckých příprav ku přednáškám — opět takovým způsobem, jako Hláskosloví: historicky a soustavně. Napřed však připravoval materiál, hlavně historické doklady; excerpoval Pasionály a jiné rukopisy a s tím doufal býti asi do roka hotov.

Do toho mu v červnu zase přišla každoroční cesta do Vídně, prosit za další dovolenou, a nejraději za konečné úplné vyvázání z pout střední školy. A tu konečně se měli také s Bartošem a Kosinou »doseznámiti«; neboť Bartoš přese všecko důtklivé zvaní Gebauerovo nebyl posud navštívil Prahy; i mělo se tak státi při návratu Gebauerově z Vídně v Olomouci. Ve Vídni Gebauer pochodil, jak obyčejně: mnoho pěkných slov, ale málo peněz. Dali mu na rok opět dovolenou z reálky a slíbili mu ji také pro příští léta. S návštěvy Olomouce sešlo, protože Kosina, jak Gebauer ve Vídni zvěděl, byl právě jmenován zemským inspektorem školním pro Čechy k veliké radosti Gebauerově a ještě k většímu překvapení Bartošovu, který neměl o věci ani potuchy a hned Gebauerovi doporučil literárně zapřáhnouti Kosinu do Listů filologických.

Látka pro tvarosloví nabývala rozměrů ještě větších, nežli tomu bylo u Hláskosloví; dorůstala 30 tiskových archů. Každý tvar, který se v historické češtině vůbec měnil, Gebauer opatřoval příslušnými doklady. Takto brzy poznal, že jeho Tvarosloví nebude knihou vhodnou pro školy ani po stránce metodické ani objemem, nýbrž že to bude vědecká mluvnice historická. Tím se mu zároveň vynořila obava, najde-li pro ni nakladatele. Theodor Mourek, nepochodiv valně s Hláskoslovím, neměl chuti zakousnouti se dále. Gebauer též viděl, že ani lhůty určené nebude moci zachovati; i utěšoval se tím, že Řím také nebyl vystavěn za rok a Grimmova mluvnice že rovněž nebyla sepsána tak brzo. Pětinedělní oddech v Oubislavicích a třínedělní v Pardubicích uklidnil a osvěžil jeho ducha tak, že se přese vše přímo těšil na novou práci mluvnickou.

Ale tu chuť mu brzy důkladně otrávil prof. Fr. Prusík svými Poznámkami k jeho Hláskosloví v Jagićově Archivě für slav. Philologie. Nejvíc ho rozčilovalo, že se Prusík těžce prohřešil proti zásadě, že kritik nemá lháti a překrucovati, nemá býti nevědomec in materia, o které mluví, a nemá být tak divoký, aby mu sama redakce (přes mnohé škrtání) vytýkati musila, že vystupuje »mit einem gewissen Ungestüm«. Odpovědi v Listech filologických a v Archivě stály Gebauera několik neděl práce — ty byly pro tvarosloví ztraceny.

Prusík nebýval vždy odpůrcem Gebauerovým, naopak. K nepřátelství došlo teprve po založení Listů filologických. Jak? O tom nás poučuje list Gebauerův, kterým Bartoše zasvěcuje do přední a hlavní pohnutky, proč Prusík proti němu vystoupil tak prudce. Gebauer píše dne 11. listopadu 1877: »Posýlal nám do

Listů filol. všelijaké článečky. Když jsem nesouhlasil, předložil jsem je Kvíčalovi a Ed. Novotnému — a pak jsem je vracel jemu. Takový jeden článek byl o »Havluj« a »můj«; Prusík poslal jej pak Jagićovi, ten pak také jej zavrhl. Až Akademie Víd. jej přijala. Tu pak pozdvihl Prusík žalobu na mne ke Kvíč., že jsem jej dusil atd. Hartusil, že mi Kvíčala uložil, bych mu odpověděl, že si redakce Listů filol. žádá, aby Prusík s ní neměl žádných styků více. Odtud ten furor!«

Bartošovi byl Gebauer slíbil vypsati podrobně plán své mluvnice a zejména o skladbě by se byl rád s ním domluvil, chtěje, aby ji pracovali společně. Nedostával se však k tomu a byl by raději Bartošovi vše vyložil ústně a také mu ukázal na práci samé, jak vypadá; proto ho pořád zval do Prahy, na každé svátky, proto i projevil úmysl, Bartoše navštíviti na Moravě. Teprve dne 6. prosince roku 1877 vyjevil mu toto: »Můj plán dřívější byl, vydati nejprve mluvnici celou v té obšírnosti, jako je Hláskosloví; ne tak pro žáky, jako vlastně *pro učitele*. Odpusťte mi tu chloubu, ale zajisté uznáte, že zde je nedostatek veliký — hlavně proto, že nemáme knihy pro studium vědecké. Mluvnice Hattalova je trošek — a který pak z našich učitelův a professorův sáhne k Miklosichovi.! — Nyní se věci převrátily. Mourek zajisté by se zdráhal (převzíti náklad) a o nakladateli jiném nevím. *Nechám tedy věci své ležeti*, a poněvadž jsem v nějakém obligu školám, chtěl bych vydati mluvnici ve striktní míře pro školy střední (vyšší třídy). Hláskosloví a Tvarosloví byly by výtah z mého Hláskosloví tištěného a z Tvarosloví, jež mám v náčrtech; Skladbu chci spracovati společně s Vámi.«

Ale nejen nakladatel se postavil v cestu, ještě jiná okolnost vzrušila Gebauerovu duši. Slyšme jen, co píše ještě v témž listě Bartošovi: »Jsem pořád v disposici neklidné a nemohu se ustáliti. Dojmy přerozličné mě rozčilují. Objevil jsem v Passionale musejním pravidelnost jazyka staročeského věru podivuhodnou, sedm neděl jsem tam chodil a excerpoval a sestavoval pravidla a paradigmata (— nota bene, paradigmata dosavadní jsou Wahrheit a Dichtung: srovnejte si prosím některé u Šafaříka, Květa a Jirečka —); mám pevně za to, že jsem nalezl nejpřesnější text stčeský a zároveň *klíč* ku čtení textů starých, jež dosud četl každý jak chtěl a uměl. Do toho přišel mi pak Prusík se svým hurtováním, svým nedouctvím a svými lžemi a přinutil mě, abych se s ním vůbec zabýval; bylo mi to odporno, neboť jest povahy ošklivé — sám Jagić, když si přečetl kus mé odpovědi, vyslovil se, že by mu přál více »karakteru a rozumu«. K tomu pak dále

zkazuje mi Martin Hattala holubí poštou — to jest příležitostí lecjakou, jen aby se mi to doneslo — že mi dá, že budu pamatovati na to do smrti atd. A aby míra byla doplněna, navštívily mou rodinu ještě dvoje neštovice! — To všecko a ještě asi desatery věci jiné — a při tom, prosím Vás, jak býti v disposici, které je potřebí ku práci soustavné?«

Slovy prostými a jen obecnými zmiňuje se tu Gebauer o svém velikém objevu pravidla jotace v přesných rukopisech staročeských z 13. a 14. století, že se totiž psávalo *i* neb *y* před samohláskou jen tenkráte, když toho žádala výslovnost, a že nebylo pouhým znaménkem písařským, jak se myslilo doposud. Teprve důkladný článek v Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften ve Vídni z roku 1878 (*Über die weichen e-Silben im Altböhmischen*) a odborná stať v Listech filologických a paedagogických z téhož roku (*O významu jotace v rukopisech staročeských*) obeznámily Bartoše jako celý svět filologický s obsahem toho objevu.

Gebauer musil nyní ovšem znovu přehlédnouti veškery doklady se zřetelem na toto pravidlo, což při pohotovém už množství látky a při známé přesnosti jeho znamenalo nemalé pozdržení díla. *Vydání* knihy to však nezdrželo, neboť — vydána byla teprve roku 1896 jakožto III. díl Historické mluvnice Gebauerovy; do té doby ji poznávali toliko posluchači jeho přednášek universitních, jednotlivé části její pak čtenáři Listů filolog. a paedagogických, Zpráv vídeňské Akademie nauk a Pojednání Král. české společnosti nauk, kde Gebauer ukládal vzácné tyto výsledky svého badání.

A tak nevyšla ani Gebauerova Skladba. Zato Bartoš vydal svou Skladbu již roku 1878 v Brně u K. Winikra jakožto II. díl Mluvnice jazyka českého pro školy střední a ústavy učitelské (I. dílem byla Mluvnice prof. Matiáše Blažka, obsahující hláskosloví a tvarosloví). Gebauer se právě chystal v příštím roce školním přednášeti skladbu jazyka českého na universitě, a proto se těšil z Bartošovy knihy, že v ní nalezne i pro sebe »podporu velmi vydatnou«. »Já sám« — napsal mu dne 15. listopadu roku 1878 — »pro vlastní, individualně českou skladbu mám také slušnou zásobu materialu, obzvláště pro jazyk starší; ale jsou to membra disjecta a je to jednostranné, právě proto, že jsem si všímal především jen toho, co bylo zvláštní, staré. Potřebuji tedy urovnání a doplnění.« Jest upřímně litovati, že na vydání soustavné Skladby Gebauerovy už nedošlo ani při veliké Historické mluvnici; všechny ty dlouholeté, usilovné přípravy k ní byly by

nám té doby vyšly vůbec na marno, kdyby nebyl aspoň některé ukázky z ní uveřejnil: tak v Časopise Českého musea již roku 1870 (*Přechodník přítomný (budoucí) sloves jednodobých a končících v Novém zákoně kralickém*), v Listech filologických roku 1874 (*O vazbě přechodníkové v jazyce štítenském*), tamtéž roku 1883 a v Archivě für slavische Philologie v roč. VIII. *O negaci, zvláště staročeské*, v Listech filologických roku 1886 *Skladbu adjektiva českého a zvláště staročeského*, a tamtéž roku 1888 *České supinum*.

Tak žalostné byly literární poměry české v letech sedmdesátých a osmdesátých, že se nenalezl nakladatel, který by si byl troufal vydati vědeckou mluvnici českou, ba že se nenalezl ještě ani v letech devadesátých; i tehdy se musil Gebauer uchýliti k Němci Tempskému, chtěl-li, aby jeho celoživotní dílo spatřilo vůbec světlo světa. Tenkrát ovšem tu již byla Česká akademie a ta měla povinnost vydati práci řádného člena; ale v třetí třídě její vládl Kvíčala, a nežli by se byl Gebauer ucházel u něho o přízeň, vydal v šanc možným šikanám jeho (neboť Historická mluvnice stála na stanovisku nepravosti RK. a byla velmi objemná) aneb vůbec s ním vstoupil v jednání, raději dal dílo své bez krejcaru honoráře v náklad tomu, který jediný z tehdejších nakladatelů projevil k tomu ochotu. Domluvě mé ani jiné, aby se opřel o stanovy a donutil tak Kvíčalu, že by třetí třída musila takto vydati práci ignorující RKZ., nedal sluchu ani víry. Měl i on tvrdou českou lebku!

Štěstí bylo, že Gebauerovu mysl úplně zaujala radost z jeho objevu jotace. Vyšvihl se jím rázem do takové výše vědecké, že odpůrcům nezbylo než hněvivě se poddati nebo nevěřiti pravdě. Zvolili na svou škodu to druhé a ukázali tak ještě zjevněji před českým vědeckým forem svou malost a stranickou zaslepenost.

Jak Gebauera těšil jeho objev, viděti i z toho, jak se staral o jeho uvedení ve známost filologickému světu. Psal o něm současně na třech místech: po německu v hlavním, světovém orgáně slavistiky v Jagićově Archivě für slavische Philologie (v ročníku IV.) a ve Zprávách vídeňské Akademie věd (r. 1878 a 1879), po česku pak v Listech filologických (r. 1878 a 1880). Samostatně pak vydal roku 1880 vyvrácení námitek, odpůrci uváděných proti jeho pravidlu. Gebauer tu psal s jistotou naprostou a v plném vědomí jeho neomylnosti. A potýkati se uměl. Vždyť vlastně jeho první desítiletí universitní bylo skoro samý boj; proti každému spisu jeho brojil Hattala buď veřejně nebo — a to raději — tajně. Pomocníků při tom sice mnoho nenasbíral, ale jeden dva

se našli vždycky. I bylo bojovati jemu — muži tolik milujícímu klid a ústraní — někdy na dvou i třech frontách najednou.

Ale obráceně zase Gebauer nesnesl vědecké nepravdy u nikoho, ani u přítele ani u nepřítele. Takto si ovšem nepřidělával přátel, ale měl to sladké vědomí, že skácel zase nějakou modlu, odstranil blud, proklestil cestu pravdě.

Takový případ se přihodil také právě v této době jotačních bojů.

Vídeňský profesor Alois Vojt. Šembera vydal roku 1877 opravy k staročeskému dílu svých Dějin řeči a literatury československé, kde pod vlivem dokázané v tomto roce padělanosti glos v Mater Verborum prohlásil také rukopis Zelenohorský, Evangelium sv. Jana, Mastičkáře a jiné památky staročeského písemnictví za falsifikáty Václ. Hanky a Jos. Lindy. Roku 1879 pak samostatným spisem vystoupil proti pravosti RZ. a Evangelia svatojanského.

Gebauer měl o Šemberovi mínění všelijaké. Jeho Dějin řeči a literatury necenil vůbec, jeho názor, že nejstarší stopy českého písemnictví sahají až do 1. století před Kristem, do doby Caesarovy, jej přímo pobuřoval. R. 1877 uspořádal Akademický spolek vídeňský velikou oslavu 70. narozenin Šemberových. Byl jsem tehdy redakcí Moravské orlice, jejímž jsem byl pražským dopisovatelem, vyslán do Vídně k té slavnosti a tu jsem poznal Šemberu po prvé: působil dojmem milého, dobrosrdečného, čilého muže. Cenil jsem jeho práce pro Moravu vykonané slovem i písmem. Gebauer vyslechl můj referát o slavnosti se zájmem a úsměvem. Zajímalo jej, že také k ní přijel z Prahy Neruda a že při ní seděl se synem Šemberovým, Kazimírem Vratislavem Šemberou, vynikajícím duchaplným novinářem, který však bohužel se přerodil z nadšeného národovce v jízlivého, vysmívavého a zlého nepřítele svého národa. To Gebauer přičítal otcově přílišné nedbalosti výchovné, plynoucí z té jeho až nemístné dobroty srdce; nechválil ani jeho způsobu zkoušení kandidátů profesury z češtiny, které bylo nebezpečně blahovolné, vytýkal mu nedostatek akribie a seriosnosti vědecké; člověk prý neví, je-li historikem či filologem atd. Šembera zkrátka nebyl mu vědcem, jak on si vědce představoval.

Když nyní Šembera vydal opravu ke svým Dějinám, nesnesl toho Gebauer déle, a že právě pracoval o Mastičkáři a o Zlomku Evangelia sv. Jana, podrobil obě památky rozboru, Mastičkáře r. 1880 v Listech filol. a Evangelium sv. Jana r. 1881 v samostatném spise. Kritická metoda Gebauerova v obou případech slavila

skvělé vítězství a zjednala mu mnohé uznání. Evangelium se však později přece ukázalo podvrženým. Zato při Mastičkáři filologické vědomosti Šemberovy byly zle pošramoceny.

Gebauer dokázal nevývratně, že Mastičkář jest památka pravá, a to české zpracování skladby cizí, nejspíše nějaké hry latinsko-německé, a že jest přísně psána, šetříc velmi bedlivě staročeského pravidla o *e* a *ě* v slabikách měkkých, dále pravidla o nominálních tvarech staročeského komparativu, které rovněž teprve Gebauer byl vyšetřil, a j. Vůbec ukázal, že důvody Šemberou uvedené jsou dílem nepravdivé, dílem nesprávné a chybné. Této půtce děkujeme i za první spolehlivé vydání Mastičkáře v prvopise, k němuž téhož roku přidružil Gebauer i podobné první kritické vydání knihy Rožmberské a žaltáře Wittemberského.

Gebauera vábily vždy věci záhadné, zatemnělé, nejisté. Říkal, že se tomu naučil od Dobrovského. Stará čeština a její památky slovesné byly tenkrát pořád ještě temné kobky; nač tu sáhl a kam tu vkročil, všude klopýtal, a ani základní půda neposkytovala dost jistoty. Proto skoro každý nový článek, každé vydání staré památky bylo zároveň nový objev, ať jazykový nebo literární nebo prosodický. Naříkal si často na nedostatek spřízněných duší, spolupracovníků. Ale ptával jsem se ho při takovém stýskání: kdeže se měli vzíti ti spolupracovníci? Hattala si nedovedl odchovati ani jednoho upřímného žáka, ani roznítiti srdce svých posluchačů pro namáhavou práci vědeckou. Semináře slovanského ani českého do r. 1876 nebylo. I nemohl Gebauer než uznati, že si třeba teprve odchovati spolupracovníky. Aby pak přiměl přece někoho k součinnosti, otevřel v Listech filologických r. 1878 rubriku Klasobraní po rukopisech a r. 1882 další podobnou: Příspěvky ke kritice a výkladu textů staročeských; obě našly úrodnou půdu.

Když Gebauer takto vykonal práce, k nimž jej přiměly jeho objev jotační, Šemberovo nové stanovisko k starým památkám českým a zloba nepřátel, a když ulevila tíseň brzkého vydání Tvarosloví, vstoupilo do popředí jiné veliké, životní dílo: *Staročeský slovník*. Mluvíval o něm často i se mnou, o jeho důležitosti, že se do té práce někdo bude musit pustiti a brzy; pro čtení starých rukopisů že jest slovníku nezbytně třeba. Ale hovory nevypadaly tak, že by sám pomýšlel tuto práci podniknouti. Tu ovšem jsem poukazoval na to, že té doby u nás není člověka, který by s tu práci byl, že by se teprve z jeho žáků některý směl jí odvážiti, jsa vyzbrojen znalostí památek a staročeského jazyka, která se získá teprve mnoholetým studiem. Plán Staroč. slovníku Gebauer

měl v hlavě. Vykládal mi jej tak, jak jej vypsal Bartošovi, žádostivému zvěděti o něm něco více, než se dověděl ode mne, v listě ze dne 22. května r. 1879 těmito slovy: Můj slovník stč. — dáli pánbůh zdraví! — bude obsahovati všecko, co jest v jazyku staročeském starého, totiž stránku jazyka etymologickou čili formální, fraseologickou i významovou, všude se zvláštním vytknutím toho, v čem se jazyk nynější odchýlil a co tedy ve staročeštině je starého. Takový asi princip nosím v hlavě a dle toho excerpuji a zapisuji. Stránku formální nesmíme tu podceňovati. Kdyby někdo vydal latinskou mluvnici a čítanku a psal v ní na př.: avem — avěm — aviem — avím . . ., tedy by zajisté policie knihu takovou odstranila; na staré češtině smí se však takových crimina laesae formae dopouštěti každý, třeba by k tomu neměl práva jiného mimo nevědomost. Krom toho však ukazuje forma (ovšem přesná, na příklad rukopisná nebo správně transkribovaná), že čeština stará, na př. ve XIV. stol., se slovanštinou ostatní souvisela mnohem těsněji, nežli se kdo nadál. Se strany fraseologie všecko bráti nemohu, byl by to nový Kott; ale na tom dávám si záležeti, aby každá zvláštnost a zvláštnůstka byla zaznamenána, a to platí o syntaktické stránce vůbec. Mnoho mi také záleží na stanovení významu jednak slov ztracených, jednak takových, která se u významu měnila. Jak té práci postačím, nevím a upřímně řečeno, bojím se jí! Jest to práce fysicky veliká. Myslil jsem na ni dlouho a dávno, ale bál jsem se jí, bohužel! Excerpta, jichžto jsem mohl míti statisíce, zahazoval jsem do koše, když jsem jich byl k tomu neb onomu užil anebo do příručních skizz zanesl; asi od roku však zanáším je také na lístky do Slovníku a k tomu konci hledím si i při excerpování věcí nejen gram., než i významových. Toť počátek toho Slovníku! Kdybych byl v pensi a neměl povinností jiných, jak by se to pracovalo! Nyní však nic naplat, všecek čas, kde ho kousek mohu urvati, musím obraceti na vypisování, přepisování, zapisování . . . samé — pisování.

Podobně jako u Gebauera, byla i u Bartoše linie vědeckého vývoje jeho hodně klikatá. Gebauer začal překlady z jazyků jihoslovanských a ze sanskrtu, zaťukal pak na brány srovnávací jazykovědy, srovnávací poetiky, studia lidových písní, literární historie; školní potřeba, kterou jako učitel denně cítil, vzbudila v něm úmysl, napsati mluvnici jazyka českého pro žáky. Ale z tohoto drobného semínka vyrostl mohutný, košatý strom: trojdílná Historická mluvnice a Staročeský slovník.

Bartoš začal studiemi syntaktickými. Ty jej vedly dále ke studiu řeči lidu a jeho písní. V »Anthologii z národních písní

československých«, u Fr. A. Urbánka r. 1874 vydané, už se jal oddělovati koukol od pšenice a upozornil — jako to dělal se zálibou i ve škole a ve společnosti — na nevkusné pozdější přídavky, jež tu také vynechal. Škola pak v něm podněcovala další díla; Gebauer cítil nejvíc potřebu mluvnice, Bartoš potřebu čítanek. Jirečkovy byly suchopár a poušť. Zvláště čítanka pro dobu střední Bartoše přímo rozčilovala se svými Leandry Rváčovskými ze Rvačova, Hubry z Rýznpachu, nejmenovanými Františkány, Hýzrly atd. »Krmiti ubohou mládež napořád mlátem plevologií Jirečkových podobá se asi národní samovraždě«, byla stálá jeho řeč, a odezva její se ozývá také v jeho dopisech. Obsahu věcného prý tam není, logiky v tom není, názor světa dětinský a šosácký až hrůza. Rád by byl slyšel profesora akad. gymnasia Javůrka, jak vykládá články těchto spisovatelů s rozborem estetickým, o čemž se dočetl ve výroční zprávě gymnasia.

Pokládal nápravu v tomto směru za zvláště naléhavou, a proto vzkázal Gebauerovi po mně nejednou a také písemně ho požádal, aby způsobil v Praze vydání čítanek pro vyšší třídy: jedné staročeské a středočeské a druhé novočeské s nejlepšími spisovateli. Sám se pustil do čítanky podobné Jungmannově Slovesnosti, jakou měli Němci — a to vzornou — od Eggera. Pokřtil ji jménem Malá slovesnost, které se i Gebauerovi zamlouvalo. Část teoretickou, poetiku, byl by měl nejraději od Gebauera; požádal ho za to; po případě měl jsem mu od něho vypůjčiti aspoň jeho školní výklady. Prostředkoval jsem marně. Gebauer uznával potřebu obojích čítanek: literárně-historických a slovesnostních, ale do prvních neměl té doby kdy, školní poetiku pak prý nosí v hlavě, výklady své zapsány nemá — a odřekl i tuto práci. Bartoš se tedy obrátil o pomoc na katechetu německého gymnasia, známého estetika Karla Šmídka, a spojil se s ředitelem Kosinou k součinnosti. Zato však Gebauer projevil ochotu, vydá-li Bartoš také staročeskou čítanku, napsati mu k ní jazykový úvod. To mu ovšem bylo milé — ale pohříchu se k vydání literárně-historické čítanky nedostal. Místo ní vydal pod pseudonymem Jana Vesnického u Urbánka r. 1874 Stručný přehled dějin literatury české doby staré a střední pro žáky středních škol. Byly to jeho školní výklady, které nám žákům na gymnasiu při češtině diktoval.

S Malou slovesností Bartoš lépe pochodil nežli s čítankou pro první třídu, kterou mu Nár. listy nespravedlivě pohanily, což i Gebauer těžce nesl. Musil jsem napsati spravedlivější posudek

o ní do Listů filologických. Gebauera zajímalo, kdo asi do Národních listů tak stranicky psal. Byl-li by to Ferd. Schulz, chtěl mu domluviti; Bartoš hádal na Martináka nebo Miřiovského. Ale dr. Jaromír Čelakovský vyzradil Gebauerovi původce: byl to ředitel pelhřimovského obecního reál. gymnasia Václav Petrů. Zvěděl i od něho, jak Petrů nastrčil za sebe jinou osobu a že vlastně Gustav Eim věc propustil do tisku, ač k tomu práva neměl. Mrzelo to prý velmi Schulze, Nerudu i Hellera, kteří si Bartoše velmi vážili; za nějaký čas měl proto Schulz napsati opravný posudek čítanky.

Petrů nepožíval již tehdy literární vážnosti. Gebauer si ho nevážil už pro jeho psavost, ledabylost, vykrádání jiných spisů a také pro jeho alkoholické výstřednosti. Nejednou se vyslovil, jak jen může býti ředitelem střední školy muž, jenž pokládal za šprým, když vraceje se v noci z hostince domů, lidem klepal na okna. Nenáviděl lidí podobného rázu a tím se vysvětluje, že se ani v dopisech nevyhýbal jménům jako Petrovský švingulant, Petrovský Mefisto, veliký slátal v literatuře české. Petrů vyvedl i Gebauerovi kousek, ukazující jeho malichernou mstivost. Povím jej vlastními slovy Gebauerovými, jichž užil v listě, Bartošovi dne 3. května 1876 poslaném:

»Asi před 3 roky podal (Petrů) Kobrovi v rukopise svou poetickou anthologii (či jak se to tituluje?) a Kober mi ji dal posouditi; odpověděl jsem in principiis příznivě, ale za nezbytnou podmínku učinil jsem, aby pořadatel výbor pečlivější podal, t. j. nejen tu a tam vystříhal a výstřižky slepil, ale aby vybral věci skutečně dobré a nejlepší a aby to nějak zacelil, k čemuž to ono jsem napověděl. Asi po roce dodán mi první sešit vytištěný a tu jsem viděl, jak jsem milostpána rozhněval. V rkp. měl také některé mé překlady sanskrtských básní z Květů — a před tiskem je vyhodil! A přece, řekl bych »na mou duši!« — cokoli má česká literatura překladů »sanskrt.« a »indických« básní, všecko je z němčiny (a nejvýš z latiny!) kromě překladů Edv. Novotného (většinou netištěných) a mých; i Nal a Damajanti v ČČMus je z němč.: Schleicher to přeložil do němč. a Čejka do češtiny! A touž měrou mstí se snad na mých překladech z bulh. a rusk. nár. písní; — nevím, nevídám jeho díla!« I ptá se Gebauer Bartoše, nemá-li Petrů něco proti němu, nenapsal-li nějaký nepříznivý posudek o něm.

Malá slovesnost byla i v Nár. listech velmi pochválena a líbila se všeobecně. Byla to svěží, oživující oasa v naší poušti čítankové.

Poté Bartošův směr studijní se odklonil od školy — obrátil se k filologicko-ethnologickému studiu moravského lidu. Gebauer mu to chválil, vědeckou radou byl nápomocen a chtěl, aby mu ty studie poslal do Listů filologických. Bartoš počal s Valachy; jejich nářečí se mu zdálo nejpěknějším a nejdokonalejším. Když pak první výsledky tohoto badání podal na veřejnost — ovšem v Časopise Matice moravské, jehož redakci byl po Roytovi převzal, v ročníku 1877 — trefil tím Gebauerovi obzvláště do noty. Popisoval tam panství zlínské, dědiny, chalupy, polní hospodářství, ovoce, včely, ptačí mluvu, stravu lidu, jeho kroje, roboty atd. Gebauer vřeleji než jindy se rozhovořil o něm, a co tu pověděl (v listě ze dne 6. pros. 1877), odhaluje nám nazírání jeho na tento obor studijní tak význačně, že neváháme zde otisknouti celý ten projev. Píše:

»Váš článek »Ze života lidu moravského« přečetl jsem si hned a povím Vám bez obalu, že se Vám vydařil velmi pěkně. Čítám vůbec rád popisy takové, obzvláště pak radost je čísti, když věci jsou hezky srovnány. Rovnání dalo Vám zajisté mnoho práce, ale vyvedlo se Vám tak pěkně, jako byste se byl v těch věcech dávno a mnoho cvičil.

Často při popisu Vašem připomínal jsem si obdobné věci u nás (v Oubislavicích u Nové Paky). Mnohé věci jsou typické a jakoby zákonem byly předepsány, všude stejně se zachovávají; tak na př.: plán, jak rozestaveno hlavní nářadí atd. ve světnici. Spíše a snáze pomyslím si dům vzhůru nohama, nežli na př. stůl postavený jinde, nežli v pravém rohu. Ovšem mnoho také jest u nás jinak, zvláště trvám změněno kolonisty německými, kteří nevím při jaké příležitosti (po válce 30tileté nebo 7mileté) celý okrslek obsadili a do nedávna elementem panujícím byli.

Obšírnosti v popisech svých — myslím, že jich bude celá řada — se nestrachujte; bylo by hřích zamlčovati něco, co se zdá dnes snad obecně známým a všedním. Považte, co bychom za to dali, kdybychom měli takové vypsání hodně, hodně zevrubné ze století XVI. nebo dokonce XV.! A tak bude popis Váš vážen a ceněn za nějakých 50 nebo 100 let. Vždyť sám připomínáte, jak se ty věci nyní rychle mění, starý svět vymírá a nový zapomíná i uniformuje se všecko po západoevropsku!

Tak tedy zdar a chutě do líčení dalšího!«

A stejně hovořil též ústně, když jsem mu vyličoval prázdninové cesty Bartošovy, jeho zkušenosti a pomocníky, jimiž byli hlavně kněží a učitelé. Bez pomoci jejich, zvláště kněží, by nebyl dostal staré ženy ke zpívání a odpovídání za nic na světě. Sám

jsem byl při tom, když mu děvčata a ženy odsekly na jeho otázky: »A co sa nás ptáte, dědku? My už pro vás nejsme!« Gebauer se nejvíc těšil na kořist dialektologickou.

Zato měl jisté obavy, když jsem mu referoval, že Bartoš by rád vydal českou fraseologii. Věc samu v jádře schvaloval; neměliť jsme a nemáme posud pořádné fraseologie a dočkáme se jí asi teprve ve Slovníku jazyka českého, třetí třídou České akademie připravovaném. Že by přispěla k očistě a počeštění jazyka a slohu, rovněž uznával, i to, že k takové práci Bartoš před jinými je způsobilý. Bylať fraseologie jeho koníčkem.*) Bál se jen, aby nebylo všecko vyhlašováno za germanismus neb latinismus, co se náhodou shoduje s vazbami neb obraty v těchto jazycích. Tu mínil Gebauer, že musí napřed býti pohromadě materiál pro slovník staročeský a fraseologie česká že se musí oň opírati. Co v jazyce už trvá po věky, nelze prohlásiti za cizomluv, i kdyby se to na první pohled zdálo doslovným překladem z němčiny neb latiny. Upozorňoval-li Bartoš na některé památky pro českou fraseologii zvlášť pramenité, jako na Knihy svědomí, Knihy půhonné, Pasionál, Chelčického a spisovatele znalostí němčiny a latiny neslynoucí, ale víc o lidovou mluvu se opírající, byl tomu povděčen jako dobré cestě. Ale lidovou mluvu se přece ostýchal uznati za pramen, z něhož by jediné nebo hlavně vyvěrala správnost mluvy. Obavy, které choval, zjevily se mu podstatnými, když Bartoš místo fraseologie vydal Rukověť správné češtiny. V té mu šel Bartoš tuze daleko, na krajní křídlo brusičů, a litoval toho tím více, že Rukověť obsahovala tolik zdravého jádra, tolik výborných postřehů!

Že však měl plnou důvěru k Bartošovi i ve věcech brusičských, viděti z toho, že jej pobízel v květnu r. 1878, aby mu do Listů poslal článek o právě vydaných Brusech, záslužném matičním a o knize podobného názvu, kterou sepsal Martin Hattala. Žádal, aby mu to ihned aspoň slíbil; splnění slibu mohlo by se státi později. Gebauer chtěl totiž na obálce Listů ohlásiti, že redakci byla slíbena úvaha o Brusech z Moravy, aby takto Hattalu aspoň trochu zarazil v jeho běsnění, které nabývalo znaků pathologických (Hattala řekl profesoru německé university, že Gebauerovy spisy nestojí vůbec za nic, Gebauer že je povaha podlá a Bartoš psí, jeho skladba že je nový Zikmund, že je pracována podle

* Když Bartoš uslyšel první zprávu, že Gebauer míní vydati staročeský slovník, byla jeho první otázka, bude-li jen etymologický či také frastický. A na to se také Gebauera optal.

mluvnice mrtvého jazyka, t. j. podle Niederlovy řecké mluvnice atd.) a na Gebauera účinkovalo tak, že i tělesně chřadl. Bartoš slíbil článek o Brusích, jaké by měly býti; Gebauer na to, že takové poučení bude pro Listy filologické »ziskem a ozdobou«. Ale prosil, aby se při tom zmínil také o tom, jaké ty brusy neměly býti, míně tím Javůrkův a Hattalův. Ostatně prý přidá k úvaze Bartošově pod vlastním jménem poznámky, kde dokáže positivními doklady, že Hattala mluví velmi často jako neznalec a nevědomec a tím se činí směšným.

Ujednaný článek Bartošův v Listech nevyšel. Bartoš se dověděl, že Hattala ohlásil proti němu a Kosinovi vydati zvláštní »rezbu«; i chtěl vyčkati vydání toho spisu. Kdyby byl Hattalu lépe znal, byl by věděl, že jsou to jalové hrozby a že se toho spisu nedočká. Gebauer se tedy bránil sám.

Do té vřavy, kterou Hattala podle všeho chtěl také působiti na Vídeň, aby Gebauer nebyl jmenován profesorem řádným (Gebauer sám choval takovou obavu), zazářil pojednou v polovici roku 1880 mohutný proud štěstí: Gebauer byl jmenován řádným profesorem na universitě a povolen mu slovanský seminář; pro Hattalu ovšem byl to úder hromu. Dešť blahopřání se snesl na hlavu Gebauerovu. Ale zároveň vrhala do jeho života první stíny otázka pravosti RZ. a RK.

DROBNOSTI.

DOVÉSTI.

Je prý chyba říkati *dovedu (nedovedu) psáti;* má prý se říkati *umím (neumím) psáti*. Náhodou se nám dostal do rukou rukopis, jejž k tisku upravoval přísný ochránce správnosti jazykové a v němž každé takové *dovésti* nemilosrdně bylo potlačeno červeným inkoustem; a tak se asi děje, písemně i ústně, na leckteré škole. Tyto »opravy« byly vlastně příčinou, že jsme o tomto ubohém slově vůbec začali uvažovati; přiznáváme se, že jsme o této »nesprávnosti« ani neměli tušení. Když jsme chodili do školy, nikdo nám o ní nepovídal. »Brus« o ní neví ani v přísném 3. vydání, ani na př. Bačkovský, Mašín, u Kotta marně pátráme po výstražné vějičce *šp.;* až ve Vorovkově »Strážci jazyka« a v Zenklově »Rádci správné češtiny« jsme ji konečně našli. Proč jen to je nesprávné? Vždyť němčina nic takového nemá, aby to byl germa-

nismus? Konečně nám vzešlo světélko. *Dovésti* jako sloveso složené je vidu dokonavého, *dovedu* by podle toho mělo míti jen význam budoucí, ale mívá velmi často i význam přítomný, aspoň zdánlivě (to děvče dovede hráti Beethovena). Tedy asi proto?

Dobře, že vychází »Naše Řeč«; tam někdo již III, 16 vykládal o něčem podobném (kabát dobře padne). *Dovedu psáti* znamená, že »dovedu« psáti, kdykoli se naskytne toho potřeba, tedy i nyní; možnost přítomného významu není chyba, nýbrž přirozený následek významu samého slovesa, třebas dokonavého. Již na onom místě byly uvedeny jiné doklady podobné; přidáváme k nim tedy toto nevinné *dovésti*. Totéž vidíme na slovese *trefiti*, jemuž se ovšem vyhýbáme jako slovu vzatému z němčiny; také toto sloveso je dokonavé, tvar *trefím* je významu budoucího (»trefíš sám domů?« ptáme se hocha, s nímž nikdo nemůže jíti), ale může míti i význam přítomný, protože »trefím« něco, kdykoli je třeba a příležitost ukázati se (jsem-li nějaký čas v městě, »trefím« v něm tam a tam).

Sloveso *dovésti* mělo původně význam hmotný, jaký má nejčastěji i dnes, a pojilo se 4. p. předmětu a s nějakým výrazem cílovým (dovedla pachole k dceři Faraonově 2. Mojž. 2, 10; dovedše ho do Gázy, svázali jej Soudc. 16, 21; doveďte tam jednoho z těch kněží 4. Král. 17, 27). V staré době byla možná i vazba s 2. p. cíle (víra má nás dovésti plného rozumu), jakož vůbec 2. p. *cíle*, hmotného i nehmotného, u sloves složených s předložkou *do-* býval i jest posud častý (dojíti čeho, dosíci, domysliti se, dočkati atd.). [Upozorňujeme zde výslovně (mimochodem; budeme se musiti tou věcí obírati blíže), že je u těchto sloves v 2. pádě *cíl* děje, ne předmět; ku podivu často se totiž shledáváme dnes s větami, jež dokazují, že někteří spisovatelé, a to spisovatelé dobří a jazykové správnosti dbalí, nedobře rozumějí pravidlu o 2. pádě sloves složených s předložkou *do-* a vypravuji na př., jak hospodyně »dovařila kávy«, místo správného »dovařila kávu«.] Odvozený význam, v staré době velmi častý, je »dokázati, ukázati správnost, pravdu něčeho« (odtud slovo *důvod);* pojilo se pak i toto *dovésti* zase s 2. p. (patrně objasnění, průkaz něčeho se pojímal jako cíl »dovozování«, »dovésti svého práva« znamenalo něco jako »dovésti [lidi] ke skutečnosti svého práva«), ač se ojediněle objevuje i 4. p. (říkalo se na př. o žalobci, že »má své pravdy dovésti právem«, ale ve Výkladě pana Ondřeje z Dubé čteme, že podávená žena má »povyk dovésti«, t. j. dokázati, že volala o pomoc). Také na př. slovo *dokázati* mělo v tomto významě původně vazbu s 2. pádem (Hus na př. píše o Kristovi

»tiem jest dokázal božské moci a milosti«); také toto sloveso asi mělo původně význam cílový »ukázati cestu ku pravdě«). *Dovésti* i *dokázati* ovšem byla slovesa dokonavá, nedokonavé tvary byly *dovoditi, dovozovati, dokazovati.*

Význam slovesa *dovésti*, o nějž nám zde jde, vyvinul se z tohoto odvozeného významu »ukázati skutečnost«. Vidíme to nejlépe z toho, že i sloveso *dokázati* mívá význam našeho dnešního *dovésti*; »to co ty, dokážu já také« znamená totéž, co »dovedu«. A rozumí se samo sebou, že i toto *dokázati* může se vztahovati ku přítomnosti, jako *dovésti;* na zápověď zde Vorovka s Zenklem zapomněli. Tento význam je pozdější a nenalézáme ho v nejstarší době; ale je dosti starý, zvláště u slovesa *dovésti* a jeho odvozenin. Roku 1493 píše purkrabí na Boru panu Hendrichovi z Švamberka o železo, z něhož by byl dal »holi (= pruty na mříže) vytáhnouti«, dodávaje »VMt jmáte kováře na Švamberce dobrého, ješto toho dobře muož dovésti« (Arch. č. 15, 66). V staré době jsou v tomto významu i tvary nedokonavé. Na př. čteme o nějakém Václavu, jejž »Říha má za knapa a tovaryše přijíti (= přijmouti), ač (= jestliže) toho (mincovního) díla bude uměti dovoditi« (1477, v. Leminger v Rozpr. Č. akad. I. tř. č. 48, 369); Hrubý z Jelení (v překladě Petrarkových »Knih proti štěstí i neštěstí«, tištěných r. 1501, 2. hl. 57) píše »nebť se za to stydí zpanilá mysl, že toho ona sama dovésti nemuož, čehož sú nečíslní mužie dovozovali.« U Jungmanna by čtenář našel podobných dokladů hojnost, také takových, kde jde méně o schopnost k nějakému výkonu, spíše o samo jeho provedení; mohli bychom je ještě rozmnožiti. Méně (jako i dnes) nalézáme tak sloveso *dokázati*, ale jsou také zvláště doklady jako »mnoho udatných skutků dokázal« (Kron. Troj.) a pod.

Že by na tomto významu slovesa *dovésti (*nebo *dokázati)* bylo něco nesprávného, tvrditi tedy nelze. Jazyk dnešní se ovšem liší ve dvou věcech od jazyka starého. Předně pojíme toto *dovésti* (i *dokázati)* se 4. p., ne s 2. p., jako dříve; říkáme »to já dovedu, on dovede všecko, dovedu na hrazdě i veletoč«, a zní nám již úplně cize, snaží-li se spisovatelé příliš úzkostliví psáti po staru na př. »Julča si umínila, že maminka Fráňu musí poznati, a dovedla toho« (Ypsilon, Nár. l. 1917, č. 303, 9), »(řídících) šprásknou rukama, že (podučitel) toho dokázal« (totiž donésti velikánský hliněný džbán z Budějovic až někam na Chrudimsko; Rais, Spisy 18, 184). Jakáž pomoc! podstatné jméno u sloves *dovésti, dokázati* čeština dávno již necítí jako určení cíle sebe přenesenějšího, cítí v něm prostý předmět, a dává mu tedy dnes tvar

předmětu, t. 4. pád; také v jazyce, co zahynulo, nikdo nedovede vzkřísiti.

Druhá změna je, že slovesa *dovésti* a *dokázati* se dnes mohou, ač jsou slovesa dokonavá, objeviti i ve větě přítomného času. Švamberský kovář z r. 1493 »může dovésti« díla, o které jde, dnes by se řeklo prostě, že to dovede. Tentýž tvar nám stačí i na děj opakovaný; u Řehoře Hrubého z Jelení se stydí ušlechtilá mysl, »nemůže-li dovésti«, čeho »dovozovali« nesčíslní mužové, my bychom řekli, že se stydí, nedovede-li, co dovedli jiní (mohli bychom opakování naznačiti leda nějakým příslovečným přídavkem, na př. »tolikrát, tak často« a pod.). I to je následek významové změny: *dovésti* se nám stalo dokonavým slovesem znamenajícím prostě něčí schopnost něco vykonati. Tato schopnost se může projeviti kdykoli a kolikrátkoli; proto stačíme dnes jediným dokonavým tvarem. Kdo chce nutiti nový jazyk do starých kolejí, měl by učiti, že místo *dovésti* podle okolností máme říkati *dovoditi* nebo *dovozovati*, ne že *dovésti* je vůbec slovo chybné. My ovšem uznáváme, že i jazyk má právo vyvíjeti se a měniti (a vyvíjel by se i měnil, i kdyby mu nikdo toho práva nepřiznával), a vidíme důkaz určité jeho vůle, jíž je těžko se vzpírati, spokojuje-li se jediným tvarem dokonavým právě u sloves jisté skupiny významové, u sloves znamenajících vhodnost, schopnost k něčemu; jako nikdo nebude žádati, abychom my v Čechách, Moravané i Slováci k dokonavému »kabát dobře padne, to se mi sejde, to ti pristane« přitvořili nedokonavé »padá, schází, pristáva«, bylo by zbytečné žádati, abychom obnovovali zaniklé *dovoditi, dovozovati.*

Kdo žádá, abychom *dovésti* nahrazovali slovesem *uměti* (neřku-li slovesem *moci*, kterým bychom se dostali do podezřelé blíže s něm. können), zase nás zbavuje možnosti vystihovati jemný, ale podstatný rozdíl významový. Že něco umím, mohu říci, vím-li ze zkušenosti, že to umím; ale kolikrát již kde kdo z nás řekl »to já také dovedu, to bych já také dovedl« o něčem, oč jsme se nikdy ještě nepokoušeli, někdy se ani pokoušeti nemíníme! Matiční Brus (teprv v 3. vyd.) shledává, že příliš často klademe *dovésti* zbytečně; na př. říkáme »dovede každou chybu najíti« místo pouhého »najde«. Zde je ovšem »dovede« dosti zbytečné, ale jen, protože stálá schopnost podmětu najíti chybu vyjádřena je již slovem »každou«; žádá-li Vorovka beze všeho, aby se místo »dovedu to zahráti« říkalo »zahraji to«, zapovídá něco, na čem někdy dosti záleží. Je na př. tak docela jedno, řeknu-li o někom, že dovede býti hrubý, či řeknu-li, že je hrubý?

Máme tedy sloveso *dovésti* (i *dokázati* v témže smysle), jak ho

dnes užíváme, za správné. A nezdá se nám již možné, vraceti se k vazbě s 2. pádem.

Brusu se nelíbí slovo *dovedný*. Je to slovo nové, uměle utvořené, bez něhož bychom obstáti dovedli i mohli; stačí a zřetelnější bývají slova jiná, jako umělý, hbitý, obratný, zběhlý, schopný atd. Kterýsi zlý jazyk míní, že Vorovka s Zenklem sotva pomýšleli na příčinu, z níž by byli podle naší domněnky prohlásili slovo *dovésti* za nesprávné. Nevedlo je k tomu snad tedy, že se matičnímu Brusu již od 1. vyd. nelíbí slovo *dovedný*? Kdo by pro odvozeninu zapovídal slovo základní, zase by ovšem vytrhával s plevelem mrkev.

PŘEZDÍTI.

Čtli jsme kdesi, jak Palackému »přezdili reakcionářů a klerikálů«. Kdo tak píše, zapomíná, že má čeština dvě slovesa *přezdíti (přezdívati)*. 1. Sloveso odvozené od podst. jm. *zeď*, složené s předl. *pře-*. Říká se zdíti, vyzdíti, zazdíti (s tvary zdil, zděn atd.), a také přezdíti (zdí přepažiti nebo také překlenouti, stavbu místiti shora přes něco). 2. Bývalé sloveso *vzdieti*, později *zdíti*, »dáti jméno« (což samo je již složeninou slovesa *dieti, díti* (min. č. *děl*) s předložkou *vz-*, »dávati jméno«), složené s předl. *pře-*. Říkalo se v staré době na př.: »téj vsi jmě (= jméno) Chotúň ději« (anebo prostě »téj vsi Chotúň ději«), »téj vsi (jmě) Chotúň vzděli«. Převzdieti, přezdíti původně znamenalo »dáti jiné jméno« (»té hoře Žižka Tábor převzděl« a pod. u Hájka a j.); později se toto sloveso ustálilo o jménech posměšných. Obě tato slovesa se liší, jak se možno dočísti v Pravidlech, některými tvary. Stejné je *přezdím, -íš* atd., ale: zedníci *přezdí* sklep — lidé mu *přezději* Přetrhdílo; rozk. zp.: *přezdi, přezděte* ten sklep — *přezděj* mu Přetrhdílo; min. č.: *přezdili* sklep — *přezděli* mu Přetrhdílo; stejně zase: sklep je *přezděn* — *přezděno* mu Přetrhdílo (podáváme všechny tvary, ač některých asi málokdo užije). V oné větě mělo se tedy říci, že Palackému **přezděli tak a tak.**

Také vazba je v oné větě nesprávná. Říkávalo se v staré době »dáti, dávati komu blázny« = říkati mu »blázne«; složené *nadati, nadávati* se pojilo s 2. p. (jako říkáme sypati hrách, ale nasypati hrachu), říkalo se tedy a v lidu se posud říká správně »nadal (vynadal), nadával mu bláznů«. Tak by se mělo také psáti. Ale »*přezdíti, přezdívati* komu bláznů« se neříkalo ani neříká, a je to také vazba, která nemá nijakého základu. Toto

sloveso by mělo míti vazbu, jakou má sloveso *říkati* ve významě »jmenovati«, t. j. 1. nebo 5. pád přezdívky. Jako jsou věty »říkají mu Karel« nebo »říkají mu Karle« (ten 1. nebo 5. pád je vlastně přímá řeč, naznačující, jak se komu říká: říkají mu »Karel«, říkají mu »Karle«), tak je správné psáti »přezdívají mu drtil (= žvanil)« nebo »přezdívají mu drtile«. Ona věta by tedy zněla »přezděli mu reakcionář«. Ostatně by přezdívkou mělo býti jen stálé jiné jméno, stálá nadávka, známá i jiným, ne nadávka, která vyběhne z úst docela nahodile a nemá trvání. Přezdívkou bylo, když jistý pražský profesor Palackému obyčejně říkal »Palanda« (anebo »ten beran«); ale není přezdívka, řekne-li se o kom, že je reakcionář nebo blázen.

»BEZE ZBYTKU«.

Ve válečných zprávách německá a rakouská vojska všude vyhrávala, odrážela útočící nepřátele, »vyčišťovala« místa jimi obsazená »beze zbytku«; t. j. po něm. »restlos«. Snad to nebylo pravda, snad leckde něco zbylo; ale nejde nám o věc, nýbrž o slovo. Nám zbylo toto velkohubé prušácké »beze zbytku« i do míru, do samostatného života národního a naši novináři se ho nedovedou zbaviti. Inu, když je to tak německé! A při tom tak píší nejen, kde bychom konec konců mohli mluviti o nějakém zbytku (mohu utratiti peníze, vyjísti své zásoby beze zbytku, ačkoliv ani tak nemluvíme), ale i kde se něco teprve má vytvořiti; pomalu budeme čítati, že nějaký dům je již »beze zbytku« dostavěn. O revolučním obrození světa jsme čtli na př. větu »za sto roků (Čech říká »za sto let«) obešla francouzská revoluce zemi a uskutečnila se beze zbytku«; necítí novinář, který to psal, že jeho otec by řekl, jak se ta revoluce uskutečnila (anebo stala skutkem) úplně, zcela, docela a podobně? Snad nám zase někdo řekne, že *úplně*, *zcela*, *docela* není totéž co »beze zbytku«, jako se tak říkalo, když jsme napsali, že našim předkům stačívalo slovo *pevný*, že nepotřebovali německého »neochvějný« (= unerschütterlich). To víme sami velmi dobře, ale dovedeme si představiti jazyk náš bez věčných napodobenin německých slov, která záporně vyjadřují totéž, co Čech vyjadřuje raději kladně. Ale protože má němčina plno slov jako aussichtslos, bedingungslos, erfolglos, nebo slov jako unbedingt, nesmí u nás již nic býti marné, zbytečné, nutné atd., všechno je bezvýhledné, bezvýsledné, bezpodmínečné, i nepodmíněné atd.

Nár. listy píší 20. června o bouři ve sněmovně, »ve kteréž užilo se také dvěma poslanci železničních píšťalek«. Zvratného tvaru slovesného na vyjádření trpného děje užíval náš jazyk až posud jen, kde jeho činitel je neznámý anebo se nejmenuje. »Řeklo se mi; čím více se přikládá, tím více hoří; to se pozná; to se dělá takhle; sebraly se veliké peníze« (Gebauer-Ertl § 816). Není české, přidá-li se k takovému zvratnému tvaru činitel ať výrazem s předl. *od* či 7. pádem; tu je na místě buď tvar činný, anebo skutečný tvar trpný. Nikdo neříká »řeklo se mi od otce« ani »řeklo se mi otcem«; přirozený Čech řekne nejraději »otec mi řekl« anebo leda »od otce, otcem mi bylo řečeno«. Těch píšťalek tedy užili poslanci anebo bylo jich jimi, od nich užito. Ještě přirozeněji a prostěji by ovšem znělo, kdyby se řeklo, že páni poslanci na ty píšťalky pískali. Řekne-li Čech, že někdo něčeho »užil«, aniž je zároveň viděti, k čemu, obyčejně to znamená, že měl z toho náležitý užitek, potěšení a pod. (těch šatů jsem užil; užíváme světa a pod.).

Naše noviny vůbec a Nár. listy zvláště dovedou býti v jazykových věcech velmi setrvačné; co se jim jednou zamane, toho se lehce nevzdají. Ve večerníku ze dne 2. července jsme čtli již zase tuto perlu: »Dodnes nevíme, co se dělo a mluvilo ministrem, poslanci a senátory v zahraničním výboru obou sněmoven o nynějším stavu věcí těšínských.« Co se dělo ministrem, co se mluvilo ministrem; to je tak nečeské, že se tak asi brzy bude psáti i v našem »krásném« písemnictví.

*

POSUDKY A ZPRÁVY.

Josef Müller: *Učebnice jazyka českého s cvičebnicí pro školy občanské.* Díl III. (Pro 3. i 4. třídu.) Přepracované vydání. Státní nakladatelství v Praze 1920. Cena 10 K 20 h.

Výborné Müllerovy učebnice českého jazyka, které při prvních vydáních vzbudily svou svěžestí a lehkostí metody obdiv v listech odborných, vycházejí nyní v nové, přepracované úpravě se změnami, které si nadiktovala změna veřejných poměrů a zvláště snaha po »odrakouštění« našich knih učebných, pokroky meto-

dické a zkušenosti získané při vydáních dosavadních, a ne malou měrou i nové poznatky na poli jazykové teorie i prakse. Úkolem tohoto stručného referátu není posuzovati, oč se metodicky zdokonalila Müllerova cvičebnice v této nové úpravě proti recensím předešlým; to je úkolem odborných listů učitelských a jméno Müllerovo ostatně samo je toho nepochybného zdokonalení nejlepší zárukou. Předmětem úvahy věnované této knize v našem časopise může býti jen její stránka jazyková, pozorování, do jaké míry autor dovedl a chtěl těžiti z nových výsledků práce, směřující k dokonalejšímu poznání a vytříbení našeho mateřského jazyka, práce, která jest i programem tohoto časopisu. Rozsah látky a hloubka poznatků mluvnických na tomto stupni vyučování není ovšem veliká; běží tu hlavně o utvrzení v pravopise, o upevnění správných forem spisovných a o vytvoření hlavních a obecných kategorií mluvnických. Ale i při tom nevelikém rozsahu učiva si dovedl Müller najíti příležitost, aby umožnil svým žákům nahlédnouti hlouběji i do dílny jazyka a obeznámiti je aspoň s nejhlavnějšími změnami hláskoslovnými a zásadami tvoření slov. O věcech, které pokládal za potřebné pojmouti v rámec své učebnice, vykládá jasně, přehledně a lehce. Nemíníme plýtvati zbytečnou chválou o knize, která se chválí sama, spíše obrátíme pozornost k těm nemnohým věcem, v nichž s autorem nesouhlasíme anebo které bychom rádi viděli jinak formulovány; neboť kniha Müllerova jest dost solidní, aby snesla tu a tam nějakou výtku, a je zároveň tak vlivná a významná, že si třeba přáti, aby byla dokonalá od prvního písmene až do poslední tečky. Tak na př. mezi místními jmény, která vznikla podle polohy a podle krajových zvláštností osad (str. 22), uvádí autor i jména *Vodňany*, *Brozany*, *Hvožďany*, *Olšany*, *Lažany*, tedy jména, která značila původně obyvatele těchto osad, právě tak jako jména *Lobkovice*, *Hradčany* a pod., která autor od oněch odlučuje a jež uvádí dále. O slabičném dělení tvaru *vedl*, *vedla* a pod. praví se (str. 20), že v ženském rodě dělíme sice podle původu *ved-la*, ale v mužském rodě že souhláskových skupin na konci neoddělujeme, *ve-dl*, ačkoliv v tvaru *vedl* není na konci souhláskové skupiny, neboť slovo *vedl* je dvojslabičné a tak se také dělí. *Příslovce* nevyjadřují jen určení děje (90), třebas k tomu domnění svádí nesprávný jejich název (ad-verbium), nýbrž mohou určovati i vlastnosti (velmi krátký), i rozličné pojmy jiné (velmi krátce, docela nic, tuhle soused a pod.). Ve slově *omšený* není vedle slova *mech* pohybného *e* (str. 106), nýbrž naopak, pohybné *e* je (vlastně, pokud jde právě o slovo *mech*, bylo) v slově *mech*.

Ve výrazech *sloužiti za kuchaře, vydávati se za lékaře* (118) není možno ani logicky ani historicky spatřovati předmět, jak na to ostatně ukazují už stejná spojení se slovesy podmětnými *býti za pasáka, jíti za kmotra* a pod. Nikdo neřekne, že našel v lese *hub* nebo *jahod* (84), nýbrž vždycky jen houby a jahody; u slovesa *najíti* nebývá partitivního genitivu, leda v emfasi (ten tam našel hub!). Těžko je si vysvětliti, proč autor v některých případech kříší anebo zavádí tvary, které už nežijí anebo které se v spisovné řeči vůbec nikdy nevyskytovaly. Pomíjím mlčením papírový genitiv *národův* (21), udržovaný zbytečně některými spisovateli na zamezení t. zv. hiatu, kterého v skutečnosti není (ač ve spojení »národův nebo příslušníků« pro tuto promiskuitu není ani toho důvodu), ale nechápu, proč autor ve vzoru »kázati« (str. 80) učí říkati vedle *káži* i *kázám*, když takto nikdo nemluví a nikdy nemluvil, proč vedle tvarů *pláči* a *plač* (81) dopouští nespisovné tvary *plakám, plakej*, proč kříší zaniklé *cpám — cpej* a pod. (78), když nikdo jinak neříká než *cpu* a *cpi*? Nač udržovati uměle kolísavost tam, kde se už jazyk ustálil?

S uznáním se třeba vysloviti právě na stránkách tohoto časopisu o péči, kterou spisovatel věnoval již na tomto stupni vyučování správnosti výrazové, a o úsilí, které vynaložil na vymýcení nesčetných nesprávností, germanismů a jiných chyb, jimiž se stále ještě jazyk hemží. Při každé příležitosti podává snůšku dobrých a správných rčení, jimiž míní vytlačovati z jazyka výrazy nesprávné. Řídě se dnešními názory vychovatelskými, podává svá poučení většinou jen kladně, jak se *má mluviti*, výrazů nesprávných neuváděje; je to zajisté asi metodicky správné (jak pozadu byl Jehova v Dekalogu!), ač velmi často jen čtenáři dobře obeznámenému s dnešním stavem jazyka a jeho vadami bývá patrno, proti které chybě spisovatel svým poučením míří. Ze srovnání s vydáním předešlým je patrno, že těžil tu i z látky, kterou N. Ř. nashromáždila ve svých dosavadních ročnících. Nemnoho mu ušlo. Tak bez povšimnutí zapadl výklad o rozdílu mezi genitivními tvary *jich, jichž* a *jejich, jejichž* (str. 47, 49), o němž vykládala N. Ř. II, 89 a j. Slovesa *upomenouti, upomínati* omezuje autor stále ještě na význam týkající se dluhu, ač v N. Ř. I, 286 bylo připomenuto, že slovesa tato mívají i význam širší (nemohu se upomenouti, bratr mne na to upomenul) a že ani u podst. jména *upomínka* není proč zapovídati tento širší význam; zato však těžko se smířiti s míněním spisovatelovým (tamtéž), že milým osobám dáváme věci na památku nebo »*na vzpomínku*«: *památka* je, co budí neb udržuje naši paměť, co v nás probouzí *vzpomínku*,

památka je objektivní, *vzpomínka* subjektivní; proto dáti lze někomu něco jen na památku (= aby mu to bylo památkou), nikoli na vzpomínku — vzpomenouti si musí sám. Výkladem v N. Ř. III, 154 byl také odbyt zbytečný strach před zbytečností příslovce *pryč* při slovesech pohybu a vzdalování (odejdi pryč), který autora cvičebnice dosud neopustil (93). Ani příslovce *dohromady* (92) nebývá vždy zbytečné, neboť je rozdíl v tom, řekneme-li, že někdo svázal tři otýpky klestí anebo že svázal tři otýpky dohromady. V názorech o zbytečnosti toho neb onoho výrazu zůstal spisovatel v leckterém případě vězeti ještě v staré úzkostlivosti a nekritičnosti někdejších brusičů, po nichž zdědil i leckterou nechuť jinou. Za zbytečnost pokládá na př. (68) slovesa *začíti, počíti* tam, kde lze užíti slovesa *dáti* anebo slovesa složeného s předponou *roz-* (o nepřesném zaměňování těchto dvou způsobů, »dal se do pláče« — »rozplakal se«, byl výklad v N. Ř. III, 85), ačkoliv možnost užíti na vyjádření téže představy dvou výrazů souznačných není nikdy v jazyce zbytečná a naprosto už není chybou. Stejně neodůvodněná a po nedobrých otcích zděděná je nechuť k slovesu *musiti* (str. 77), za něž nabízí spisovatel výrazy *třeba, dlužno, radno* a j.; sloveso *musiti* má v jazyce českém příliš staré právo domovské, abychom je směli vypovídati, a také svůj ustálený a vyhraněný význam: »musíš tam jíti« zní zcela jinak než »je třeba, radno, dlužno a pod., abys tam šel«, nemluvě ani o tom, že *dlužno* je rusismus mnohem mladšího původu než *musiti*. Nesprávné je také mínění (str. 97), že duch českého jazyka vyžaduje, abychom dávali přednost pádům prostým *před pády předložkovými*, které prý vnikají do češtiny působením němčiny. Víme nade vši pochybnost, že proti starší době v některých rčeních přibylo vazeb předložkových, ale v tom není nic proti duchu jazyka českého, nýbrž přirozená snaha (patrná i v jiných jazycích) po větší přesnosti a po zúžení příliš širokého významu pádů prostých. Proto by bylo zcela nesprávné, abychom, majíce na výběr vazbu předložkovou (*na* počátku, *v* hojném počtu, *po* poště) a prostý pád (*počátkem, hojným počtem, poštou*), vyhýbali se vazbám předložkovým a zamítali je ze strachu, že se tím prohřešíme na duchu českého jazyka. Jiná věc jest ovšem, kde vedle prostého pádu je předložková vazba nesprávná. Přebroušeno je také rčení »to je pěkná *nadělená*« (35); nikdo neřekne jinak než: »to je pěkné *nadělení*« a N. Ř. I, 220 upozornila na to, že se z lásky k těmto zpodstatnělým výrazům tvaru »dovolená« nesmí překročovati míra, kterou si živá mluva lidová vytvořila. Rovněž stěží by se našel v knihách i v ústech

lidu doklad pro rčení, že »cenám *naskakuje*« anebo že »*přidražují*«; žitu naskočilo, obilí přidražilo (připlatilo), ne cenám.

Z drobnějších věcí, které by bylo dobře vymýtiti z této pěkné knihy, uvedl bych ještě nesprávný novotvar »svaly *zocelely*« str. 96 (správně by musil zníti »zocelověly«), nesprávnou pořadovou částici (předně) *po druhé* str. 111 (m. za druhé, neboť »po druhé« značí jen to, co »po prvé«, »po každé« atd., t. j. opakování, nikoli pořad) a nesprávný druhotvar »veliká *zášť*« (str. 23), na nějž i v N. Ř. bylo již několikrát upozorněno (II, 82, 147, 276) a jejž zamítají i úřední Pravidla.

Souhrn toho, v čem se s autorem cvičebnice nesrovnáváme a v čem bychom si přáli opravy, není, jak viděti, veliký a nezasahuje do věcí zásadních a podstatných. Rozumí se to u autora, který tolik času a péče věnoval zdokonalení mateřského jazyka na našich školách, samo sebou. Napsali jsme shora, že se jeho kniha chválí sama, a účelem tohoto referátu bylo přispěti k tomu, aby bylo lze říci o jejím nejbližším vydání, že je bez poskvrny — ani tiskových chyb nevyjímajíc. I těch jsme našli málo: *ň* se měkčí v *n* (106), souuvětí (109), schoditi všecky krámy (116).

Jen na titulním listě jest ohavnost, která spadá na vrub tiskárny: Cena 10 K 20 h, *včetně přirážky*. To je špatný vchod do tak pěkné knihy.

V. Suchý.

Viktor Novák: *Sudba*. Volné verše. (1919—1920.) V Praze 1920. Nákladem vlastním. Str. 38. Cena Kč 7.—.

Nevelká tato sbírka 13 básní o osudu, kosmu, lidstvu, přírodě a nekonečnu byla přijata literární kritikou, pokud si jí referent všímal, celkem příznivě a konstatován i vzestup a pokrok básníkův proti jeho sbírkám mladším. Zdokonalil-li se mladý básník také ve svém jazyce, je těžko říci; jen tolik je jisto, že i tento miláček mus, který se na křídlech svého básnického genia rozletuje do závratných výšek nekonečnosti, klopýtne v rozletu někdy velmi pozemsky o bariéry obyčejného, všedního jazyka. Básníci starší generace svádívali aspoň své konflikty s gramatikou a jazykem na obtíže, které jim působil pravidelný rytmus a rým, ale básníci současní, kteří odhodili balast rýmu a uvolnili rytmicky pravidelnou kadenci svých veršů, nevyprostili se tím z chyb svých předchůdců. Patrně tkví tedy příčina hlouběji a jinde. Je jen s podivem, že špatná znalost jazyka, pro niž by francouzský nebo německý básník byl zakřiknut při prvním otevření svých posvěce-

ných úst, bude v naší poesii pomalu ustáleným karakteristickým rysem. Potřebuje český básník, který píše o hvězd zlatě *rozžatém* květu (18), věděti, jaké jsou správné tvary slovesa »rozžíci«? Je třeba dnes, aby se zarděl nad tím, že neumí časovati slovesa »voněti« a že píše o květech, které rostou, kvetou a *voní* (36) m. vonějí, nebo o *vonící* trávě (8) m. o vonějící? Co mu záleží na tom, že už dobrá tři čtyři století nepíšeme a nemluvíme jinak než jejíhož, jejímuž atd.; on bude dále pěti o zahradě, na *jejíž* záhonech neroste jediný sen (36). Snad řekne, že je mu to *lhostejno*, jak to sedmkrát opakuje ve své apostrofě Absolutna (36), neboť je to patrně *jedno* (= lhostejno), píše-li český básník jazykem lokálkáře, smolícího z německého deníku svůj český článeček. A protože je to všecko lhostejno, bude i dále psáti o dobrodruzích, *jichž* duše hoří (m. jejichž), a o věštcích, v *jichž* srdcích plál omamný jas (16), bude dále vykládati, v čem *spočívá* (m. záleží) tragika jeho bytí (29), bude dále hlásati, že nemá *ničeho* zbytečného (14), a ani mluvnice, ani brusy, ani večerní kursy, ani deset ročníků Naší Řeči nesvedou tu *nic*, pokud neznalost vlastní řeči nebude v očích čtenářstva a kritiky na básníkově štítě aspoň takovou skvrnou jako rýmy slasti — vlasti — masti a pod.

Po té stránce neskládá referent do našich básníků — aspoň do velmi mnohých — valné naděje; zato nepochybuje, že budou dále pěstovati svou »měsíční češtinu«, že budou dále vyprávěti své *zkazky* o *nezměrném* bolu, že budou dále *zírati zvídavým hledem v žeh* slunce, jež *plá* na obzoru, a poslouchati v marné *touze činu stony* větru, leda že »*v posled*« své měsíční češtině sami přestanou rozuměti. Mluví-li náš básník o rozkoši, jež nitrem jeho *hárá* (27), chápeme smysl tohoto slovesa z básnického slovníku 19. stol., ale byl si básník ještě vědom jeho významu, když napsal, že dětským jeho (srdce) okem *hárá* stesk (20)? Jaký pak div, když básníci pozbývají smyslu i pro slova skutečného jazyka a jejich významové odstíny? Píše-li náš básník o *slunečné* záři (24) m. o sluneční, není si jistě vědom, že je v jazyce jistý jemný rozdíl, který by právě básník měl vyciťovati, mezi slovy »sluneční« a »slunečný« a že není to docela jedno, mluvíme-li na př. o slunečním dni či o dni slunečném.

A byla-li stížnost na starší básníky, že si své hexametry a později blankversy usnadňovali porušováním přirozeného pořádku a rytmu řeči, mladší básníci, kteří rozbili pouta pravidelného rytmu, aby uvolnili právě přirozenou hudbu a rytmus slov, nevrátili jazyku, což jeho jest. A tak i u našeho básníka čteme verše, v nichž české

ucho urážejí prohřešky proti přirozenému rytmu řeči: vstříc plane *mi (17)*, ona šklebí *se* (10), co již lidských paží vztahovalo *se* k tobě (22), my tážeme *se* udiveně (35), v němž vlní *se* (36) a pod.

Že píšeme někdy *jakoby* a jindy (s jistým rozdílem) *jako by* (7), že neříkáme už *mučenník* (16), nýbrž mučedník, že činíme rozdíl mezi *mně* a *mi* (vln příboje *mně* doléhají k sluchu 25, a srdce *mně* zas poklidněji bije 27 a j.), to už jsou snad maličkosti, kterých si skoro ani netroufáme připomínati.

Nebylo by dobře, kdyby ministerstvo národní osvěty rozepsalo každý rok aspoň pro mladší básníky cenu za dobrou knihu básní, v níž by nebylo žádné zjevné chyby mluvnické? Nic by to nestálo.

V. Švarc.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Řeč. Se slovenskou výpravou přijela do Čech slovenská studentka a byla ubytována v lepší pražské rodině, jež měla dcerku asi stejného stáří se Slovenkou. Dívky se brzo spřátelily a slečna Mimi prováděla Slovenku po Praze. Před odchodem řekla:

»Počkala chvilku, jen co se ohodím a nakroutím si šajtle, hned půjdu.«

A šly.

»Kam by chtěla zarazit?« ptala se Mimi, když vyšly. »Myslím, že bychom měly jíti do ňákýho bijáku.«

»Co je to biják?« nesměle ptala se Slovenka, udivená podivnou řečí Mimi.

»Jé, ona neví, co je biják? Kinďásek, biograf. Mám volňásky, tak tam zapadnem. Chce? Potom můžeme jít se flákat na Ferďas. Tam jsou štramáci kluci. Nebo můžeme jít na Žofas, tam je to taky parádní: Narazíme si ňákýho študáka.«

Slovenka nestačila poslouchat. Ale přišly i jiné věci.

»Šla, sedneme si na élu. Takhle bychom se tam táhly hodinu. Já jinde nejezdím, než v couráku na přední ploše. Tam je největší psina!«

Přišly na »Žofas«. Mimi brzy »ulovila parádního kluka«. A milá Slovenka slyšela od něho podobnou řeč.

Dlouho ještě vzpomínala Slovenka na dojmy zažité v Praze. Jen to jí nešlo do hlavy, že čeština a slovenština jsou sesterské řeči. (»Humor. listy« 1920, č. 31, 313).

Věříme, že slečna Mimi tak mluvila, i že milá Slovenka kulila očka. Ano, tak mluví naši studenti i naše slečinky; leda že někdo má v ústech samý Žofák (Žofín), Ferďák (Ferdinandova třída blahé paměti), jiný zase samý Žofas, Ferďas. Študák, študas si najde parádní byťák, by-

ťas; kouřívá třeba kraťáky, kraťasy (krátké doutníky), ale raději briťáky, briťasy (britanika), ještě raději reťáky, reťasy, retky (cigaretky). Je to v duchu doby, vyrovnávající třídní rozdíly; ale my, šosáci, raději bychom viděli, aby se pražští Pepíci učili od studentů, ne studenti od Pepíků.

Nesmíme zde zapomenouti na keťasa; keťas je, kdo provozuje »řetězový obchod«, Kettengeschäft. Dnes to ví každý; ale doufáme, že jednou upadne i ta věc i to slovo v zapomenutí.

HOVORNA.

BRÝŠA. IV, 15 jsme pohřešovali příjmení Brýša (Brejša), jež jsme předpokládali vedle tvaru Brýcha (Brejcha) a jež snad je doloženo v starší době. P. Ferd. Nesrovnal T. J. v Inšpruku nám oznamuje, že se toto příjmení vyskytuje v obojím znění u Brna. Píše m. j.: »Za mého pobytu v Husovicích (před čtyřmi lety) měli jsme v sousedství rodinu Brýšovu; také mi je znám dělník z okolní vesnice příjmením Brejša.« — P. Jos. Bartocha, řed. gymn. v Uh. Hradišti, zná tvar Bryška z Lověšic u Přerova a 2—3 okolních vsí. Takovéto tvary se řídívají kvantitou kmenové samohlásky buď jmen na -a nebo jmen na -ek; a tak ji mívají dlouhou i krátkou; na př. Brýška podle Brýcha, Brýša, Váška podle Vácha, Váša, a zase Maška, Bryška, Peška podle Machek, Mašek, Brychek (Bryšek?), Pešek. — Příjmení Brýša zná z Vel. Meziříčí šk. r. A. Vorel, dobrovolníka čsl. vojska v Rusku Brejšu prof. Ad. Krb v Stráži n. Než. Těmito doklady, za něž děkujeme, jest ovšem české příjmení Brýša dokonale zaručeno.

CIZÍ JMÉNA (B. U.) se píší dvojím způsobem. Vlastní jména cizí zachovávají zpravidla pravopis jazyka, z něhož k nám přešla, na př. Achilles, Pyrrhos, zvláště podržují-li i svůj tvar původní; jsou-li to však jména obvyklá a často se vyskytující, píšeme je pravopisem českým, na př. Atika, Jupiter, Kartago. U jmen cizích významu obecného (apelativ), která jsou obecným majetkem inteligence, bývá zvykem pravopis český, na př. etika, toaleta a pod.; jen u slov čistě odborných, užívaných jen v určitých kruzích inteligence, na př. jen ve spisech lékařských a pod., ponecháváme slovům cizím jejich pravopis původní. Obšírnější výklad o psaní cizích slov najdete v úvodě k Pravidlům českého pravopisu.

EUFEMISMY. K str. 79. nám píše p. konservátor dr. Hostaš, že se na Klatovsku vyslovuje místo zatrápený v eufemickém smysle vždy zatrapený (také se říká zatrapecený i zatracepený); říká se tak (jako asi všude) »s jakýmsi přídechem dobromyslnosti nebo leda mírného pokárání, varování a pod.« (ve skutečné zlosti si člo-

věk uleví plným »zatracený«). Takových libovolných změn slov, jimž se jazyk rád vyhýbá, jest u nás i jinde množství (říkáme na mou kuši místo na mou duši, stafraporte, kakraholte atp. místo sakramente, čechman, čerchman místo čert, již stará čeština měla slovo dias, ďas místo diábel, ďábel atd.); doklad zatracený, zatrapený, zatracepený, zatrapecený, zatrápený je zajímavý tím, že na něm vidíme, jak jazyk dovede křížiti slova významem různá ale zněním podobná.

CHUT, KOST (F. S.). Podstatná jména vzoru kost měla v češtině původně v 1., 4. p. j. č. tvrdé souhlásky n, d, t: kost, past, chut, měd, zed, dlan, dan atd.; i v rodě mužském, host, zet, san (saň, pův. ř. m.). Tento stav se zachoval v největší části Čech u jmen na -st (mimo prsť, stč. prst, kde je změkčení na rozdíl ode jména prst m. r.) a u jednotlivých jiných (smrt, nit, čtvrt, pět, devět, deset). Změkčení v ň, ď ,ť vznikalo napodobením ostatních pádů, v nichž — mimo 3., 6., 7. p. mn. č., 3., 7. p. dv. č., kostem, kostech, kostmi, kostma — byly souhlásky měkké (kosti atd.); pomáhala někde snaha rozlišiti jména jinak v 1. p. stejně znějící (prst — prsť, oběd — oběť). Původní rozdíl tvrdosti a měkkosti má základ v tom, že praslovanská měkká polosamohláska (jeř), která v češčtině dílem zanikla (kost, kostmi, kostma) dílem se změnila v e (kostem, kostech, také v 7. p. j. č. m. r. hostem), v češtině hlásek n, d, t neměkčila, ale měkčila je samohláska i (také ě). Měkké -sť v tomto sklonění v 1. a 4. p. jedn. č. je v Čechách na Chodsku, Zbirožsku a v Krkonoších, skoro po celé Moravě, v Slezsku a na Slovensku; někde snad je měkkost od pradávna, na př. v některých nářečích slovenských, v nichž snad jeř hlásky n, d, t měkčíval. V některých nářečích nalézáme i kolísání mezi měkkostí a tvrdostí;v Čechách nalézáme na př. nit i niť, smrt i smrť, chut i chuť, v Praze slýchati vedle čtvrt ve významě »část města« také čtvrť. Někde tvrdá souhláska 1. pádu působí i změnu sklonění; skloňuje se v obecné mluvě host podle »chlap« (hosta), někde podobně zet (zeta; původní sklonění bylo podle kost, tedy 2. p. hosti, zeti, s odchylkami v 7. p. j. č. hostem, v 1. p. mn. č. hostie, hosté); tak snad vyložíme i východočeské pout m. r., s 2. p. pouta atd., protože toto slovo bývalo původně rodu muž. (ale již stará čeština má rod žen.).

Tvar chuť není nesprávný, třebas není původní. Úřední Pravidla v prvním vydání žádala chut, protože tento původní tvar někde žije vedle pozdějšího chuť, ale vzdala se později tohoto požadavku, dovolujíce chut i chuť; a chuť se říká skoro po celém území československém.

OBCHOD S HEDVÁBÍM. Že je v tomto rčení předložka s správná, vykládali jsme již několikrát; podrobně II, 62. To se rozumí, že marně. Snad nám pomůže rčení, možná-li, mluvnicky ještě nesmyslnější,

zřejmý potomek vazby »obchod hedvábím«, vymyšlené nevíme kterým mluvnickým nedoukem: v prvním čtvrtletí tohoto roku strašil v novinách veliký inserát, v němž se našemu obecenstvu hlásil »dům hedvábím«. Něm. Seidenhandlung = obchod hedvábím, Seidenhaus = dům hedvábím. »Dům s hedvábím« říci nelze, aspoň by se tomu mohlo všelijak rozuměti, »hedvábný dům« by byl nesmysl, na »hedvábodům« si pachatel přece netroufal, tak tedy »dům hedvábím«. Je to krvavý políček mluvnickému citu, ale osvětluje mluvnickou ohavnost »obchodu hedvábím, potravinami, módním zbožím« atd. A také hrozný úpadek našeho mluvnického citu. A jak tedy přeložit něm. Seidenhaus? Tak se asi ptá čtenář, zejména čtenář, který je přesvědčen, že musíme lišiti velkouzenáře od uzenářů, a tedy »dům« od pouhého »obchodu«. Obyčejnému smrtelníku by se ovšem zdálo, že netřeba do slova překládati, čeho bez násilí překládati nelze. Posud nám stačívaly »sklady« rozličného zboží; snad by stačil »sklad hedvábí«? Anebo »obchodní dům s hedvábím«, je-li »obchod s hedvábím« málo?

PECEN (E. Z.). P e c e n je zpodstatnělé příd. jm. pecný, odvozené od podst. jm. pec; pecen = pecný chléb, chléb pečený v peci. Proto není správná domněnka, že to slovo znělo pův. pečen. Skloňuje se podle vzoru »hrad«, tedy 2. p. pecnu atd.; 2. p. pecne je mluvnická chyba. Je to slovo jako leden (ledný měsíc); srpen (srpný měsíc, měsíc žní). Jsou-li na Moravě nebo na Slovensku tvary ledňa, srpňa a pod., je k nim také 1. p. ledeň, srpeň; tato různost pochází z toho, že se podobná příd. jména v jazycích slov. vůbec kolísají mezi skloněním tvrdým a měkkým (jako obecný — obecní atd.). Český tvar je pecen, podle sklonění tvrdého; kdybychom měli míti tvar měkký, zněl by peceň, 2. p. pecně. Tvar pecne je chyba, vzniklá povrchním napodobením vzoru kámen, kamene.

STRŽEŇ, OSTRŽÁN (N. Ř. IV, 77, 158). S t r ž e ň (o jádru vředu a p.) říkají také u Kasejovic (prof. Sládeček podle svědectví řed. měšť. šk. v Nové Kdyni). Také v okolí sedlčanském a neveklovském; zde v rodě muž., ale obyčejně jen v 1. a 4. p., takže nelze říci, jak znějí pády ostatní, zdali stržně či strženě (odb. uč. Ant. Jirák na Žižkově). — Slovo o s t r ž á n se stejným významem žije v Tupadlech u Klatov a v okolních vesnicích, také na Domažlicku (v Loučimi, Černíkově, Rudolticích a j.; sl. uč. Al. Weinfurterová v Klatovech). O s t ř ž e ň (vostržeň) říkají ve Vel. Meziříčí na Moravě hnisu z vředu a podebranin (šk. r. Ant. Vorel). — V kyjovském kraji na Moravě říkají odumřelému jádru nežitu s t ř ž e ň (2. p. střžňa atd.); Slovák z Dubnice u Trenčína však skloňuje (s týmž významem) strženˇ, 2. p. strženˇa atd. (dr. Babíček v Brně; p u c e k, jak se v témže smysle také říkává, znamená vůbec něco zhustlého, ztlustlého a zakrnělého, na př.

malou sraženinu v chlebě, zakrnělý plod ovocný, chuchvalec v předivu, i malou, přitloustlou osobu a pod.). — Slova třeň, dřeň s pod. významy některými i jinými, známá ze slovníků i z přírodovědeckých spisů, sotva jsou příbuzná se slovem strženň, které nám tak hojně bylo z lidové mluvy doloženo. Slovo číž (»morek«), které nám bylo posláno, aniž p. zasilatel sám je o jeho skutečnosti plně přesvědčen, je nám úplně neznámo.

Red. Holeček nás upozornil, že na Rusi znamená sterženň také místo v řece, kde je největší a nejmocnější proud (na př. na Volze). Také zde jde o jádro, v němž je jaksi soustředěna síla.

UVÁZATI KONĚ »O SLOUP« (N. Ř. IV, 44). P. šk. r. A. Vorel nám poslal ze Sušilových Písní (str. 371) doklad »a já k vám přijedu na vraném koníčku a si ho uvážu na vašu jedličku o bílú stužičku«. Viděti, že ani na Moravě neuvazují koně »o sloup« a pod. Chce-li zde šohaj uvázati koně »o bílú stužičku«, je to asi básnická volnost pro rým; sotva asi jinak uvazují koně »o provaz« a pod.

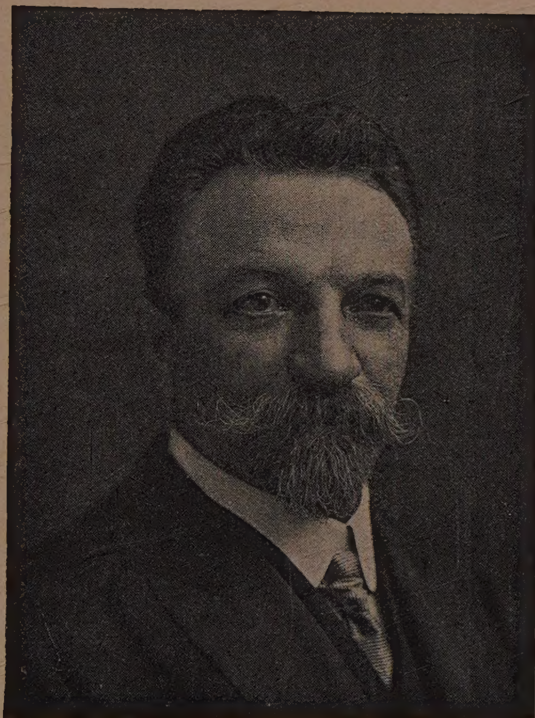
VAŇOUS (A. V.). Osobní jméno Vaňous je patrně další odvozenina jména Váňa (= Václav), utvořená příponou -ous, která, byvši vzata ze jmen jako morous, divous, frňous a pod., měla význam příhanný, posměšný. Podobným asi způsobem a se stejným myslem vzniklo z téhož základu i osobní jméno Vaňour, zdrobnělé Vaňourek a j.

ZAPOVÍDATI (J. B.). Ve větě »zapovídá se, aby kdo, nejsa k tomu úředním povoláním oprávněn, v době vyučování do tříd nevstupoval, aneb dítek ze školy nevyvolával« jest zápor správně položen (o jiných stránkách této úředně a nečesky šroubované věty se nezmiňujeme, nebyvše o to tázáni). Zápor po slovesech bránění, zapovídání, obavy, na pohled nelogický, jest v češtině od pradávna (vyskytuje se i v jiných jazycích) a vymycovati jej z takových vět z důvodů logických bylo by páchati hřích na duchu jazyka. Chelčický v Postille (239a) píše: »Pán Ježíš zbraňuje, aby ti, kteří sú pozváni, prvních míst nezvolovali« (t. j. brání jim vybírati si první místa), Bratří (Isa. 5, 6): »oblakům také zapovím, aby nevydávali více na ni (vinici) deště« (t. j. zapovím jim vydávati) a j. Výklad tohoto jaksi nadbytečně kladeného záporu podává Gebauer - Ertl § 844.

OMYLY TISKOVÉ.

Na str. 175 na 5. ř. zdola čti »z nichž první se končí samohláskou —a a druhé . . .«; na str. 178 na 3. ř. shora »to« m. »tó«; t. na 5. ř. zd. »řetěz«; na str. 180 na 6. ř. sh. »nesuondávaj«; t. na 18. 17. ř. zd. »na Moravě«; na str. 181 na 13. ř. zd. »Kuchařství 13 b«; na str. 186 na 15. ř. sh. »nedovedeme« m. »nedovedeme-li«; na str. 193 na 12. ř. zd. »skladbu« m. »skladku«; na str. 220 na 21. ř. sh. »ež (=že)« m. »až«; na str. 224 na 12. ř. sh. »v Uh. Brodě« m. »v Uh. Hradišti«.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskla firma: Th. Venta, společnost s r. o. v Praze-I., Bílkova ul. č. 17.

FRANTIŠEK BÍLÝ,
nar. dne 8. listopadu 1854, zemřel dne 17. října 1920.